

סימן ד

מאבק ימית בראי ההלכה

ראשי פרקים

הקדמה

- מצוות יישוב הארץ - מחלוקת הרמב"ן והרמב"ם
- מצוות יישוב הארץ - פרטית או ציבורית?
- הוכחה שמצוות יישוב הארץ מוטלת על הפרט
- מצוות היחיד - מצוה קיומית או מצוות מחאה
- התנגדות אלימה אסורה
- כפיית הרוב את המיעוט בנושא של סכנת נפשות

הקדמה

במשך חודשים מספר התחולל מאבק ציבורי במגמה למנוע את הנסיגה מסיני. הנאבקים, שמנו אלפי איש שהתחלפו בחלקם במשך המאבק, כללו בין היתר תלמידי חכמים רבים, ראשי ישיבות ורבנים, ר"מים ותלמידי ישיבות. בקרב ציבור זה נידון המאבק מתוך דאיה תודנית, והדברים באו לידי ביטוי בשיעורים הרבים שהתקיימו בעיר.

בפרקים הבאים תבוא לידי ביטוי ההשקפה ההלכתית שהובעה בישיבת ימית, בה לא פסק קול התורה יומם ולילה כל אותה העת.

בכ"ט ניסן תשמ"ב נדס קול התורה בימית והישיבה הועברה למקום סמוך, בחוף עזה, לאחד מצור ממושך רצוף מאבק קשה, שמיקד אליו את תשומת הלב של כל תושבי הארץ והעולם כולו.

ימית נהרסה כליל. אולם חיי התורה שפרכו בה בעיקר בחודשים האחרונים יישמרו לעד בזכות ארבע אמות של הלכה שהתחדשו בה.

א. מצוות יישוב הארץ - מחלוקת הרמב"ן והרמב"ם

הבסיס לכל דיון הלכתי ביחס למסירת חבלים מארץ ישראל לנוכרים היא המחלוקת בין הרמב"ם והרמב"ן במצוות ישיבת הארץ. הרמב"ם לא מנה את המצוה במנין המצוות, אם כי גם לדעתו המצוה נוהגת בזה"ז, ועולה בחשיבותה על מצוות אחרות (הל' מלכים פ"ה ה"ט-ה"ב). הרמב"ן (סהמ"צ, נוספות ד') לעומתו, מונה את המצוה בין תרי"ג המצוות ומגדיר על פיה את המושג "מלחמת מצוה" ככוללת את כיבושה של א"י, שלא נעזבה ביד זולתנו מן האומות... ולא נניח ממנה מקום.

הרמב"ן מצדיק איפוא נטילת סיכון מסויים, ההכרחי לכל מלחמה (עי' מ"ח מצוה תר"ד ועוד), לשם החלת הריבונות הישראלית במלוא רוחב ארצנו. לדעת הרמב"ם אין הצדקה לסיכון כזה אלא אם כן יש סכנה שהאויבים יבואו עלינו.

הרמב"ן מדגיש את חובת ה"חפצא" שהארץ כולה תהיה ברשותנו, הרמב"ם מדגיש בעיקר את חובת ה"גברא", שכל אחד ידור בארץ; אם כי אף הוא אינו פוטר אותנו מחובת ה"חפצא", שהארץ תהיה ברשותנו, כפי שיתבאר.

* מאמר זה נדפס ב"תחומין" (כרך ג'), ונדפס כאן מחדש עם הוספות ותיקונים. מספר נושאים שבמאמר זה לובנו עם מ"ר, ראש ישיבת מרכז הרב, הגר"א שפירא שליט"א, בביקורו בימית; אולם האחריות לסיכום הדברים, ליכונם וניסוחם, מוטלת על הכותב.

הסכם השלום שנחתם בין ישראל למצרים, ואשר לפיו יימסר חלק מארץ ישראל לריבונות מצרית, ואף יהודי לא יהיה רשאי להתגורר בו (למרות שלפחות עד וואדי אל עריש לכ"ע הוא עדיין בגבולה של א"י), עורר התנגדות משתי סיבות:

א. אין הצדקה למסירת חלק מא"י למצרים, גם אם ע"י כך תימנע מלחמה בטווח הקרוב, שהרי לפי הרמב"ן מלחמה כזו היא מלחמת מצוה. (ההנחה היא שמלחמה נוספת לא תעלה בחומרתה על המלחמות שהיו בין ישראל ומצרים עד כה).

ב. אין הצדקה לקרב את המצרים לריכוזי האוכלוסיה בישראל; שהרי ע"י כך יש חשש שאם תפרוץ מלחמה חלילה, הסיכון יהיה גדול פי כמה וכמה; ולדעת הרמב"ם מניעת סכנה זו היא מלחמת מצוה. ההנחה היא שהסכם השלום אינו בטוח ואמין דיו, הנחה שאינה מקובלת על רבים מאזרחי המדינה).

ובקיצור, לדעת הרמב"ן מועלה הטיעון היישובי, ולדעת הרמב"ם הטיעון הבטחוני, כשהטיעון השני שנוי במחלוקת.

מן הראוי להעיר שהרמב"ן, שהתיישב בארץ והעלה את חשיבותה של א"י למעלה רבה ביותר בפירושו לתורה, נחשב בעיני הציבור התורני-לאומי, מעין "מרא דאתרא" בענין מצוות יישוב הארץ, משום שלהתעוררות לעליה ארצה וליישובה, היתה לו השפעה מכרעת גם בכתביו וגם בדוגמתו האישית. ולכן טבעי הדבר שהציבור התורני שנהר לימית הסתמך בעיקר עליו. לעומת זאת, כלפי חוץ, הושמע יותר הנימוק הבטחוני, המוצדק יותר לדעת הרמב"ם; ומכיון שהנחתו העובדתית לא היתה מוסכמת על כל הציבור גרמה התנועה לעצירת הנסיגה למחלוקת קשה ולחשש לעימות אלים בין חיילי צה"ל לבין אוהדי התנועה בימית.

ב"ה נמנעה ברגע האחרון שפיכות דמים והובטח ראשית כל השלום בתוך העם, שחשיבותו רבה לא פחות מהשלום החיצוני. לבעיה זו, של האלימות שנמנעה, יוקדשו בעיקר הפרקים הבאים.

ג. מצוות יישוב הארץ - פרטית או ציבורית?

שאלת המפתח לעצם זכותו של המאבק בחבל ימית, לאחר הסכם השלום, היתה, האם יש בכלל מצוות יישוב הארץ בחבל ארץ בו רוב הציבור, לפחות עפ"י החלטת מוסדותיו הנבחרים, אינו רוצה להחזיק? האם המצוה מתקיימת רק בציבור, או שמא היא חלה על כל יחיד ויחיד, גם בניגוד לדעת הציבור?

ההבחנה בין יחיד לציבור במצוות יישוב הארץ מקורה בדברי הרמב"ן הנודעים (בהוספותיו לספר המצוות, מ"ע ד'):

ולא נעבה ביד זולתינו מן האומות או לשממה. והוא אומר להם: "והורשתם את הארץ וישבתם בה..." חו היא שהחכמים קורין אותה מלחמת מצוה...
ואומר אני כי המצוה שהחכמים מפליגין בה, והיא דירת ארץ ישראל... הכל הוא ממצוות עשה הזה... א"כ היא מצוות עשה לדורות, מתחייב בה כל יחיד ממנו, ואפילו בזמן גלות...
הרמב"ן פותח בכיבוש הארץ כמצוה ציבורית, המצדיקה אפילו מלחמה, שהרי לא תיתכן מלחמה ע"י יחידים אלא בציבור, ומסיים בדירת הארץ ע"י כל אחד ואחד, החייב בה אפילו בזמן הגלות, כשאינן ציבור המסוגל לכבוש את הארץ במלחמה.

וכך הוסברו הדברים ע"י הרשב"ש (סי' ב') שבזמן הגלות נמנע מאתנו לקיים את החלק הציבורי של המצוה, ואעפ"כ לא נפקעה ממנו חובת החלק האישי המוטל על כל אחד ואחד לדור בארץ.

אמנם בשו"ת "ישועות מלכ" (יר"ד סי' ס"ו) נכתב:

...גם לפי דעת הרמב"ן בעיקר המצוה אינו אלא הירושה והישיבה כאדם העושה בתוך שלו, לכבוש א"י שתהיה תחת ירושתנו, לא על ביאה ריקנית של עתה. וכבר המשילו האחרונים למצוות עשה של אכילת מצה, כי עיקר המצוה היא האכילה, ולקחת החיטים לשם מצוה

1. ראה עוד מאמרו של הרב י. שביב ("תחומי" ב' עמ' 412). הערת עורך "תחומי". ועיין בחוברת "ארץ צב", להרב חיים שטיינר והרב איסר קלונסקי.

והלישה והאפיה אינם גמר מצוה... ומ"ם בוודאי מצוה גדולה היא... כי הקיבוץ הוא אתחלתא דגאולה...

יש שרצו להסיק ממנו שכל מצוות ישיבת הארץ אינה אלא בריבונות מדינית, ואילו דירת הארץ שלא ע"י ריבונות מדינית, אינה מצוה, אלא הכשר מצוה (עיי' מאמרו של הרב יהושע צוקרמן, "נקודה" 43, אייר תשמ"ב) אלא שמסקנה זו אינה מוכרחת. הישועות מלכו אינו מזכיר כלל את ההבחנה בין יחיד לציבור, אלא בין "ביאה ריקנית" לבין "אדם העושה בתוך שלר". וייתכן מצב שבו מדינה ריבונית תהיה מוגבלת במדיניותה ע"י מעצמות זרות ולא תוכל לעשות כעולה על רוחה (כגון: ריבונותנו על הר הבית...). ומאידך יתכן מצב שבו יחיד עושה בנחלתו כבתוך שלו ואיש לא יאמר לו מה תעשה, כגון בימי בית שני. מסתבר שהישועות מלכו התכוון לסיטואציה מסוימת בימיו, בימי השלטון התורכי, בתנאי השפלה והגבלות חמורות על בניה וקניה, שהביאה נחשבה ל"ביאה ריקנית", ואין להסיק מדבריו מסקנות לסיטואציות אחרות. ועוד נזכיר להלן שההבחנה בין יחיד לציבור מוקשית מאוד, ואין להעמיס הבחנה זו בדבריו. אם כי אין ספק שלמדינה ריבונית יש הרבה יותר סמכות, ולכן מצוות יישוב הארץ מתקיימת בה ביתר הידור. ועוד, הישועות-מלכו מחדש שאם אי אפשר לקיים מצוה בשלמותה, יש מצוה לקיים כל מה שאפשר, אפילו הכשר מצוה, ועל זה נאמר "גומל לאיש חסד כמפעלו" ונאמר "אשרי תמימי דרך", שגם הדרך למצוה יש בה שלמות מסוימת. ע"ש.

אלא שמצינו לאחרון אחר המגדיר במפורש את מצוות ישיבת הארץ כמצוה ציבורית בלבד ולא כמצוה אישית, והוא ה"גדול" ממניסק: בעל ה"אור גדול", דבריו נתפרסמו ב"סיני" כרך ו', עמ' ר"י-רכ"א, ובספרו של הרב ישראל שצפינסקי "א"י בספרות התשובות" כרך ג' עמ' ס'. לדעתו, אין המצוה מוטלת אלא על כלל האומה. נימוקו הוא, כדי שלא כולם יעלו ללא חוק וסדר, כי אז תתרבה העזובה והעניות, וכדי שלא לעורר את זעמן של אומות העולם. ומשום כך הושבעו ישראל שלא יעלו בחומה. ולכן רק האומה בכללה רשאית להחליט כיצד וע"י מי ומתי תישוב הארץ, וללא החלטה ציבורית כזאת אין הפרט מחויב במצוה.²

המעין בדבריו יראה שלדעתו זוהי כוונת הרמב"ם בהשמיטו את מצוות ישיבת הארץ ממנין המצוות שבתורה. כי היחיד אינו חייב במצוה כלל. ואין להקשות, הרי לדעתו הציבור חייב במצוה, ומדוע לא ימנה הרמב"ם את המצוה כמצוה ציבורית, כשם שמנה מינוי מלך, בנין ביהמ"ק, מחיית עמלק, מינוי סנהדרין, קידוש החודש ועוד? ויש לומר שהיא הנותנת, מצוות ישיבת הארץ אינה מצוה עצמית. היא כלולה בכלל יתר המצוות הציבוריות הנ"ל, התלויות בארץ, וכדי שהציבור יוכל לקיימן עליו לדור בארץ.

אך בדעת הרמב"ן אי אפשר לומר שהפרט פטור מהמצוה, וכמו שכתב הרשב"ש³. מה עוד, שהגדול ממניסק מסתמך כפי הנראה על ענין שלש השבועות הידועות, ומאחר שמקובלנו שבדורות האחרונים "סר פחד השבועות" (כלשונו של ה"אור שמח") או שפג תוקפן ע"י הסכמת האומות (אבני נזר סי' תנ"ב; ארץ חמדה, למ"ר הגר"ש ישראלי, עמ' ל"א-ל"ב), אין מקום לטענה זו כיום. ועוד, שבימית, המיעוט שמחה התכוון לשכנע בכך את הרוב שיסכים עמו.

ג. הוכחה שמצוות יישוב הארץ מוטלת על הפרט

והנה יש להוכיח שמצוות יישוב הארץ מוטלת על הפרט, גם בהעדרה של ריבונות ציבורית, מהדין האמור בגמרא (גיטין ח' ע"ב) שהקונה שדה בא"י כותב עליו אוננו ואפילו בשבת משום יישוב א"י,

- והנראה לענ"ד בהסבר דבריו שמצוה זו, לדור בארץ, בהכרח אינה רק מצוה אישית. מכיון שהיא מוטלת על כל יהודי ויהודי לשבת בא"י, ו"תשבו כעין תדור", ולכן מן הראוי להסדיר את סדרי הישיבה. ולכן עשר תקנות תיקן יהושע בן נון עם כניסתו לארץ כדי שיוכלו לדור בה בשלום ובמישור. וממילא הדבר מחייב התארגנות ציבורית, ובגולה אי אפשר להתארגן, כי זוהי עליה בחומה - נמצא שלמעשה אי אפשר היה לקיים את המצוה בזמן הגלות. ואה"נ, כשהחלה ההתעוררות לציון בדורות האחרונים, נוצרה אפשרות להתארגן להתיישבות.
- עיי' ארץ חמדה, למ"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל (עמ' י"ג ועמ' קמ"א).

ופירש רש"י: לגרש עובדי כוכבים וליישוב ישראל בה. מבואר איפוא שכל יחיד ויחיד הקונה קרקע בא"י, ואפילו בזמן הגלות, מקיים את מצוות יישוב הארץ, שמרוב חשיבותה הקלו בה לענין שבת יותר מכל מצוה אחרת.

אמנם הר"ף לא הביא את הדין הזה להלכה. ויכול הטוען לטעון שנימוקו הוא משום שלדעתו המצוה היא ציבורית, ובזמן הגלות היו הפרטים פטורים ממנה. ואכן בספר "יש סדר למשנה" (חלה פ"ד מ"א) כתב שבזמן שזרים משלו בנו, ובידיהם לגרש את ישראל מכל מקום שהם יושבים, פקעה המצוה; ולכן השמיט הר"ף הלכה זו. אלא שגם הוא לא הצריך ריבונות ממש, אלא שלקנייה תהיה תועלת. אולם כשאין בה תועלת, שאפילו אם יקנה קרקע יקח מידו, אין סברה שנחייב לקנות קרקעות לריק. וייתכן שלכעין זה התכוון ה"שועות מלכו" בביטוי "ביאה ריקנית".

ובלאו הכי, אם ריבונות פירושה ריבונות מוחלטת, כאדם העושה בתוך שלו, ורק אז יש מצוה בקניית קרקעות, קניה זו לשם מה? ממה נפשך, אם השלטון הישראלי רשאי להפקיע קרקעות מכל גוי ולעשות בהן כבשלו, לשם מה מצוות הקניה ע"י הפרטים? ואם השלטון מוגבל, וא"כ אינו עושה כבתוך שלו, מה התועלת בקניית קרקעות ע"י אנשים פרטיים, הרי במקרה כזה פקעה המצוה, שהרי עיקר המצוה הוא רק במסגרת ריבונית?

ובר מן דין יש לומר בדעת הר"ף שלא הביא הלכה זו, כי כידוע אין הר"ף מביא הלכות שלא נהגו בימיו בגולה. ומכיון שהלכה זו נוגעת רק לא"י, לא הביאה הר"ף, כשם שלא הביא את הלכות תר"מ ושביעית.

לעומת זאת, הרמב"ם (הל' שבת פ"ו ה"א) דסק במפורש הלכה זו, שהלוקח בית בא"י מן הגוי מותר לו לומר לגוי לכתוב לו שטר בשבת. ואף הוא לא הבחין בין מצב שיש בו ריבונות ישראלית למצב אחר, אלא הדין נוהג בכל עת ובכל שעה; ומשמע שחייב זה מוטל על כל פרט ופרט, תמיד. אמנם אפשר לומר שבאמת מצוות יישוב הארץ היא ציבורית, אלא שכל יחיד חייב בקניית קרקעות כשליח ציבור. וכל עוד אין התנגדות של הציבור, מן הסתם ניחא ליה לציבור שכל אחד ואחד ירכוש קרקעות בא"י; אך כשהציבור מתנגד, פקעה חובתו של כל אחד ואחד לרכוש קרקעות. אולם הסבר זה לא נראה. כי מצינו להרמב"ם במקום אחר הסובר שיחיד הקונה קרקע בא"י אינו עושה זאת כשליח ציבור, אלא כאדם פרטי. וזו לשון הרמב"ם (הל' תרומות פ"א ה'):
גוי שקנה קרקע בא"י, לא הפקיעה מן המצוות, אלא הרי היא בקדושתה. לפיכך אם חזר ישראל ולקחה ממנו, אינה ככיבוש יחיד.

כלומר, מאחר שאין הלוקח הישראלי מקדש את הקרקע לראשונה, אלא רק מחזיר אותה לקדושת ישראל, אין זה ככיבוש יחיד, כי אין קנין לגוי להפקיע את הארץ מקדושתה; אך יחיד הקונה קרקע בא"י לראשונה ורוצה לקדשה בכך, אינה מקודשת, משום שכיבוש יחיד לאו שמיא כיבוש. וכן משמע מלשון הרמב"ם (שם הל' ב):

ומפני זה חלק יהושע ובית דינו כל א"י לשבטים, אנ"פ שלא נכבשה, כדי שלא יהיה כיבוש יחיד כשיעלה כל שבט וכיבוש חלקו.

משמע שרק ע"י החלוקה מינה יהושע את השבטים כשלוחי העם לכבוש את נחלתם, בשם ולשם כל ישראל. אך סתם יחיד הקונה קרקע בא"י עושה זאת בשם עצמו, וללא מינוי מפורש אינו נחשב כשליח ציבור כלל. וא"כ חזרנו להוכחתנו הראשונה שהמצוה היא על כל יחיד ויחיד גם אליבא דהרמב"ם. ואע"פ שהרמב"ם לא מונה את מצוות יישוב הארץ כמצוה פרטית המוטלת על כל אחד ואחד, ולדעתו אין המצוה מוטלת על ה"חפצא", שכל פיסת קרקע תיושב ע"י ישראל, אולם על כרחך צריך לומר שגם הוא סובר שיש מצוה לגאול את אדמת הארץ. ומצוה זו כללית היא, ולכן אין היא חלה לדעתו אלא כשיד ישראל תקיפה על עצמן; ובמקום אחר כתבנו שמקור המצוה היא לדעתו הפסוק "ולא ישבו בארץ".

ודוחק לומר שכל זה אינו אלא הכשר מצוה, שאם כן מדוע החשיבו חכמים הכשר מצוה זו יותר מגוימצוה אחרים והתירו אמירה לגוי בשבת? אלא ע"כ גם לדעת הרמב"ם המצוה מוטלת על כל

יחיד לקנות קרקעות בא"י וליישבן ע"י יהודים. ודברי הגדול ממינסק, שהמצוה היא ציבורית, צריכים הסבר ע"כ. וייתכן שכוונתו כנ"ל, שלמעשה רק ציבור מסוגל לארגן התיישבות, אך גם יחיד הקונה קרקע - ואולי הוא יכול לעשות זאת דווקא משום שהוא יחיד - מקיים בכך את המצוה. אך בדעת הרמב"ן אין לנו אלא דברי הרשב"ש, ששני חלקים למצוה, ואין הם תלויים זה בזה; וגם כשאין אפשרות לקיים את החלק הציבורי, חובה לקיים את החלק הפרטי. (ועיי' אג"ט, מלאכת טוחן" ס"ק ל"ח אות ו').

ד. מצוות היחיד - מצוה קיומית או מצוות מחאה

והיה אפשר ליישב את הערתנו מהקונה שדה בא"י שכותב עליו אונו ואפילו בשבת, שמצוה זו אינה חיובית אלא קיומית, שלא מצינו שכל אחד ואחד חייב לחפש קרקעות בא"י ולגאלן מידי הנוכרי. אלא שאם הזדמנה לידו קנייה כזו, אל יחמיצנה, ואפילו בשבת. ואע"פ שהיא מצוה קיומית היא גדולה מכל מצוה חיובית אחרת. אפשר להסביר זאת ע"י הערך הציבורי שבדבר. שאף כי כל פרט ופרט אינו חייב לרכוש כל קרקע בארץ ישראל, ע"י עידוד הקניה הפרטית נמצא הציבור כולו נשכר, שא"י מיושבת ע"י ישראל ולא ע"י נוכרים.

וסברה כעין זו מצאתי בעמוד הימיני (למ"ר הגר"ש ישראל זצ"ל, סי' י"ד) בענין מלחמת מצוה, שמצוה המוטלת על הכלל, אף כי כל יחיד ויחיד חייב בה, מכיון שחובתו אינה אישית, אלא כחלק מהכלל, ויש אחרים השותפים לו כמצוה, אין אחריותו לקיום המצוה אישית כמו מצוה פרטית, ולכן סובר ר' יהודה שמלחמה כזו אין בה דין של עוסק במצוה פטור מן המצוה.⁴

אלא שגם לפי הגדרה זו לא מצינו שרק הציבור מחליט אימתי לרכוש קרקעות בא"י וחיכן. אלא כל יחיד מישראל המזדמנת לו קרקע בא"י אל יחמיץ את הקניה ויקנה מיד, כדי שהכלל יצא נשכר, כי אין בכלל אלא מה שבפרט, וכל פרט ופרט חייב לראות את עצמו כחלק מהכלל במצוה זו, וזהו כלל הצריך לפרט. כך נראה לענ"ד גדר המצוה.

ועיין ש"ת הריב"ש (סי' ק"א, מבא בספר "ארץ ישראל בספרות התשובות", לר' ישראל שציפאנסקי, ח"א עמ' קכ"א) שמצוות קניית קרקעות גדולה מהעליה משום שהיא מתקיימת לעולם ותועלת בה לכלל ישראל. ע"ש. וא"כ יש לומר שהמצוה היא לתועלת כלל ישראל שבכל הדורות, ולא לכלל ישראל שבאותו דור בלבד, וד"ק. ונראה לענ"ד שיש להבהיר את הדברים עפ"י הירושלמי במסכת מו"ק (פ"ב ה"ד) בהסבר הלכה זו של קניית שדות מנוכרים בא"י בשבת, "שכן מצינו שלא נכבשה יריחו אלא בשבת" (ועיין אג"ט, מלאכת טוחן ס"ק ל"ח אות ו').

ונראה לומר בזה ששני חלקים יש למצוות יישוב הארץ: חלק פרטי, המוטל על כל אחד ואחד, וחלק כללי המוטל על הציבור. ועיין היטב בדברי הרמב"ן, בהשמטות לספר המצוות, מ"ע ד', שפתח במצוה הציבורית ליישב את הארץ, וכמסתעף ממנה הגדיר את המצוה האישית לשבת בארץ. ועיין ארץ חמדה, למ"ר הגר"ש ישראל זצ"ל, מהדורה ראשונה עמ' י"ג) וכשהתורה ציוותה ליישב את הארץ גם בדרך של כיבוש מלחמה, על כרחך קבעה שמצוה זו ניתנת לקיום גם בדרך ציבורית. כי יחיד אינו יכול ואינו חייב לצאת למלחמה. אדרבה, לא מצינו שיחיד חייב לסכן את עצמו לשם מצוות יישוב א"י. רק כאשר המצוה מתקיימת גם בדרך ציבורית יש מקום להתיר סיכונם של יחידים למען הכלל.

4. ועוד יש להעיר, שהנה עיקר קיום מצוות ישיבת א"י הוא בגבול ער"ב, לדעת התוס' (גיטין ב' ע"א ד"ה ואשקלון), ואילו בגבול ער"מ החובה האישית קטנה יותר. לעומת זאת מבחינת המצוה הציבורית יש חשיבות להרחיב את הגבול גם מעבר לתחום ער"ב. א"כ יחיד הגר בגבול ער"מ עיקר מצוותו היא מכוח היותו שליח הציבור. וכשהציבור אינו מעוניין שישב שם, פקעה מצוותו, ועדיף שישב בתחום ער"ב. מיהו לכפות עליו לצאת מתחום ער"מ לתחום ער"ב אי אפשר, כי גם שם יש צד מצוה לגור (עי' אבני נור י"ד סי' תנ"ד אות ל"ז).

והבחנה זו מצינו בספר החינוך לענין מצוות "החרם תחרימם" (מצוה תכ"ה), שם כתב שיחיד אינו חייב להסתכן כדי לקיים את מצוות החרמת הכנענים ובכל זאת הציבור יוצא למלחמה. ויש בכך סיכון, כמו שכתב המנ"ח שם: "ס"ק א' בסופו. ועי' מה שכתב מ"ר הגר"ש ישראלי בארץ חמדה שם). וגם לדעת הרמב"ם, אמנם אין מצוות כיבוש הארץ, אך יש מצוות "החרם תחרימם" והיא נוהגת בדרך של מלחמה רק בארץ, ולא מצינו מצוות מלחמה נגד כנענים בחו"ל. אדרבה, באחת הפרוודוגמאות ששלח יהושע לארץ נאמר שהרוצה לפנות יפנה, והגרדשי פנה והלך לו (ירושלמי שביעית פ"ו ה"א). ומסתבר שמצוות "החרם תחרימם" האישית לא פקעה בכך, אך מצוות מלחמה הציבורית אינה מחוייבת אלא בארץ. שהרי ע"כ הרמב"ם לא יחלוק על הירושלמי הנ"ל שלומדים קניית שדות בשבת מכיבוש יריחו. אדרבה, הוא עצמו הביא בהלכות שבת (פ"ב הכ"ה) את דברי הירושלמי, שלא נכבשה יריחו אלא בשבת.

והנה, זה שמלחמה דוחה שבת, זהו רק כאשר המצוה מתקיימת בדרך ציבורית ע"י מלחמה. כי במלחמה התורה לא רצתה להגביל את מפקדי הצבא בשיקוליהם; ואם נראה להם ששעת הכושר הנוחה יותר היא בשבת, מותר להם להילחם אפילו בשבת (עיין רדב"ז הל' מלכים פ"ח ה"א שקישר בין מלחמה בשבת לבין היתר מאכלות אסורות לחלוצי צבא; ושניהם מדין פיקוד בציבור, וכמו שכתבו הגאונים, שבת מ"ב ע"א, שבציבור השיקול של פיקוד רחב יותר. ועי' במאמר "מלחמות שבת", למר"ר הגרמ"צ נריה זצ"ל).

אולם הא גופא, שהתורה ציוותה על כיבוש הארץ גם במסגרת מלחמה וע"י כך התיירה גם חשש של סיכון וגם חילול שבת, ע"כ הוא משום שמצוה זו נראית חשובה ביותר בעיניה. שהרי לא על כל מצוה התיירה התורה לצאת למלחמה. ומכאן למד הירושלמי שגם החלק האישי של כל אחד ואחד חשוב ביותר. ואע"פ שיחיד אינו חייב להסתכן ולחלל שבת מדאורייתא, חשיבות המצוה מתירה לו לעבור על שבות מדרבנן.

נמצא שמצוה זו, שני חלקים לה: חובה אישית, המוטלת על כל אחד ואחד, ומצוה ציבורית, להתלכד יחד כציבור ולכבוש את הארץ גם במלחמה. וא"כ יחיד שקנה קרקע, אסור לו למוכרה לנוכרים, ואין בכוחו של הציבור לבטל ממנו מצוה זו אלא במסגרת של טקטיקה צבאית, כדרכם של הלוחמים שנוטשים מקום אחד כדי לכבוש מקום אחר. אך ציבור המחליט שהוא עוקר את עצמו מחלקים מא"י, אין בסמכותו לבטל גם את היחיד מהמצוה המוטלת עליו.

וצ"ע מדוע יחיד המוכר קרקע לגוי עובר רק על "לא תחנם" (ע"ז כ"א), ולא נחשב למבטל עשה של יישוב הארץ? ויש לומר דאה"נ, אלא חז"ל נקטו את החמור יותר, דהיינו עבירה על לאו, יותר מאשר ביטול עשה. ועוד יש לומר שמצוות "לא תחנם" היא המשך לנאמר למעלה (דברים ז' א-ב) ונשל גויים רבים מפניך... ונתנם ה' א-להיך לפניך והכיתם. החרם תחרים אותם, לא תכרות להם ברית ולא תחנם. כלומר זו מצוה נמשכת ממצוות המלחמה.

והעולה מזה הוא שיש להבחין בצורת ההתנגדות בין שני הסוגים האמורים. המתיישבים הקבועים רשאים להתנגד לעקירתם כדין כל המקיים מצוה ומבטלים אותה ממנו, ועוד, שהם בעלים גמורים על הקרקע שלהם, ואין סמכות לציבור להפקיעם ממנה (עי' ר"ן נדרים כ"ח ע"א ד"ה במוכר) ואילו המתיישבים הארעיים נפטרים מחובת מחאה ע"י נזיפה או הכאה, שאם ידוע להם שיכו אותם הם בוודאי פטורים ממחאה, ואם ינזפו בהם בלבד (וכבר נזפו בהם באותה עת), לדעת הסמ"ג הם פטורים, ולדעת הרמב"ם הם חייבים; עי' רמב"ם הל' זעות פ"ו ה"ז והגהות מיימוניות שם אות ה'). אלא שממידת חסידות רשאים הם למחות גם כשהם פטורים, בתנאי אחד: שיוכלו לעמוד בייסורים, כדברי הנביא: גווי נתתי למכים ולחיי למורטים פני לא הסתרת מכלימות ודוק (ישעיהו נ' ו) מבלי להגיב. אך אם הם מכירים בעצמם שלא יוכלו לעמוד בייסורים כאבן דומם, אלא הם עלולים להגיב ולהכות את מכהם ולחרף את חורפיהם, יצא שכרם בהפסדם. מה גם שבמחאתם ישיגו מטרה הפוכה, שבמקום להשפיע על הציבור שיזדהה עמהם, הם עלולים לגרום לציבור שיסתייג לא רק מהם אלא גם מהרעיון שבשמו הם באים, ונמצא נזקם גדול מתועלתם.

ה. התנגדות אלימה אסורה

וצ"ע מה גבול התנגדותם של התושבים הקבועים? האם, למשל, רשאים הם לחבול בחיילים ובשוטרים הבאים לגרשם מבתיהם?

לפי מה שכתבנו לעיל, אין כאן ביטול של מצוות עשה חיובית, שהרי לא מגרשים אותם לחו"ל חלילה, אלא יש כאן ביטול של מצוות עשה קיומית, שהם באו להשתקע במקום זה, רכשו בו דירות ועיבדו שדות, ועתה רוצים לנשלם משדותיהם ובתיהם כדי למוסרם לנוכרים, מה דינם? ומסתבר שאדם רשאי להתנגד בכוח כדי שלא יבטלו ממנו מצוות עשה. ואע"פ שאין ראייה מפורשת לדבר, זכר לדבר יש מהגמ' במס' ב"ק (כ"ח ע"א):

מנין לנרצע שכלו לו ימיו, ורבו מסרבה בו לצאת, וחבל ועשה בו חבורה. שהוא פטור? ת"ל "לא תקחו כופר לשוב".

והדברים ק"ו, ומה שם, שרואה אחר העובר עבירה והכהו - פטור; הוא עצמו, שאילצו אותו לעבור עבירה, והיכה כדי שלא לעבור, לא כל שכן? ואין לומר ששם העבד עובר בלא תעשה, ולכן מותר לאדון להכותו, בעוד שאצלנו הוא מבטל עשה בלבד. שהרי גם שם אין האדון עובר על לא תעשה בידים ולכל היותר יש להחשיבו כעובר על לא תעשה, בגלל הערבות שיש לו כלפי העבד, בשב ואל-תעשה, ובכל זאת רשאי להכותו. וא"כ אין לעבירה כזו עדיפות על ביטול עשה, שאף הוא בשב ואל-תעשה. וא"כ בנד"ד, כשמבטלין ממנו מצוות עשה, היה מקום לומר שהוא רשאי להכות את מי שבא לבטל ממנו את מצוותו. אלא שה"מנחת חינוך" (מצוה ה' ס"ק ד') כתב שלא מצינו שם היתר להכות, אלא פטור גרידא, שאם היכה פטור מלשלם ותו לא.

וכן נאמר במסכת קדושין (כ"ג ע"א): והצנועין מושכין את ידיהן. ולמד מזה המגן אברהם (סי' נ"ג ס"ק כ"ו) שאסור להתקוטט כדי לקיים מצוה.

אך באמת אין דמיון כלל לנידון דידן. שם השאלה היא מי יקיים את מצוות אכילת לחם הפנים, כהן זה או כהן אחר, שם אין היתר להתקוטט עבור מצוה המתקיימת ע"י אחרים. משא"כ בנידון דידן כשהבעיה היא, שאם לא יקיים הוא את המצוה תתבטל המצוה במקום זה מכל וכל. ולדעת הרמב"ן המצוה היא על ה"הפצא", שלא נניח ממנה מקום. ועיין משנה ברורה (סי' נ"ג ס"ק ט"ה) שחלק כנ"ל, שבמצוה שאינה מתקיימת בלעדיו מותר להתקוטט כדי לקיימה.

והנה נחלקו האחרונים, אם באכילת קדשים המצוה היא שהקרבן יאכל, אע"פ שכל אחד מהאוכלים אינו אוכל כזית (עיין ש"ת בית הלוי ח"א סי' ב'), או שמא המצוה שהכהנים יאכלו, ואז יש צורך שלפחות כהן אחד יאכל כזית (עיין ש"ת חת"ס א"ח סי' מ"ט, שכתב שכיון שהכה"ג נוטל חלק בראש מתקיימת המצוה על ידו) וא"כ יש להוכיח משניהם שרק במקום שהמצוה לא תתבטל לגמרי הצנועין מושכין את ידיהן ולא מתקוטטים על המצוה, אך במקום שהמצוה תתבטל לגמרי רשאי להתקוטט.

ועיין רש"י קידושין (נ"ג ע"א ד"ה והצנועין) שכתב שהצנועין מושכין ידיהן ממנו "דלא מהני להו חיד". ומשמע שאם היה הדבר מועיל, היו מתקוטטין, אע"פ שהמצוה אינה אישית על כל אחד מהם, לפחות אחרי שהכהן הגדול אכל כזית, או לאחר שכל אחד שבע מפול. וא"כ הוא הדין למצוות יישוב הארץ, שכאמור אינה אישית, ובמקום שהקטטה לא תועיל, הצנועין מושכין את ידיהן. ועיין חולין (ק"ג ע"א) שם נאמר שאביי נמנע מליטול מתנות כהונה מדין צנועין, אע"פ שיכול היה לקיים המצוה.

ולענייננו, אם היה סיכוי למנוע הנסיגה, היה מקום לומר שההתנגדות מותרת. אך יש לחלק בין קטטה לבין אלימות, שהרי היתר להכות במקרה זה לא מצינו. ואף כי מסתבר שאין המתיישבים צריכים לקום וללכת מרצונם הטוב מביתם ושדותיהם, אולם להתקוטט במקרה כזה אסור להם. אלא עליהם להימנע מללכת בשב ואל-תעשה ולחכות שיקחום מהמקום, או לצפות לציבור גדול של רבבות איש שיבואו לעזרה ובעצם נוכחותם אולי ימנעו גירוש בכוח של התושבים מהמקום.

ובנידון דידן יש להוסיף נקודה נוספת. החיילים והשוטרים הבאים לגרש את המתיישבים מבתיהם, סבורים שכדין הם עושים, כי הם פועלים בשם הציבור וממשלתו הנבחרת. ואם כן לא דומה הדבר לקטטה עם אנשים חוטאים במזיד, שעליהם נאמר: משנאיך ה' אשנא ומתקוממך אתקוטט (עיי' מש"ב סי' א' ס"ק ה', בה"ל סעי' א' ד"ה ולא יתבייש). פה מדובר באנשים הבאים בשם רוב העם, שהחליט לסגת מסיני, והקטטה עם שליחי הרוב, הממלאים את שליחותם, אינה מוצדקת.

1. כפיית הרוב את המיעוט בנושא של סכנת נפשות

הנחתנו האחרונה, שהגירוש מימית נעשה על סמך החלטות הרוב, אינה מבוססת דיה. כי כידוע: קשר רשעים אינו מן המניין (עי' סנהדרין כ"ו ע"א, שם נאמר ששבנא וסיעתו, שמנתה שלשה עשר ריבוא, השלימו עם סנחריב והיו מוכנים למסור בידיו את ירושלים; ואילו חזקיה וסיעתו, שמנתה רק אחד עשר ריבוא, לא השלימו). ואם נניח שהנסיגה מסיני אסורה על פי הדין, אין הרוב שהחליט עליה נחשב לרוב חוקי בעיני התורה ואין מקום להתחשב בו.

מיהו, כל זה רק אם נניח שהרוב פעל בניגוד לדין התורה באופן מוחלט. אך אם יש מקום לומר שהרוב יכול להסתמך, ביודעין או שלא ביודעין, על פוסקים שהתירו את הנסיגה, אין כאן קשר רשעים, ויש לרוב תוקף. ואכן נשמעו דעות רבנים שהתירו את הנסיגה, אם משום שהסתמכו על הנחה שמלחמה נוספת מסכנת את כלל ישראל, ואז גם לפי הרמב"ן אין מצוה להילחם בתנאים כאלו, וכן משום שהאיזור הנמצא דרומית-מערבית לאשקלון אינו מעיקרה של ארץ ישראל המקודשת למצוותיה ולכן סברו שמוותר לסגת ממנו, או שנטו יותר אחרי דעת הרמב"ם והניחו שהסכנה מקירוב הצבא המצרי למרכזי האוכלוסייה בישראל אינה מוחשית כל כך).

אלא שמאחר שגם הרוב וגם המיעוט מבססים את טיעוניהם על שיקולים של פיקול"ג - אלה סוברים שהנסיגה תמנע סכנת נפשות, ואלה סוברים שהנסיגה תגרום לסכנת נפשות - יש מקום גם למיעוט לטעון שאין עליו לקבל את מרות הרוב בדבר הנוגע, לדעתו, לנפשו; ומשום פיקול"ג לדעתו, מותר לו ואף חובה עליו, להיאבק אפילו מאבק אלים, כנגד הבאים לסכן את חייו, ואת חיי הציבור כולו, לדעתו. וא"כ צ"ע מה הדין כשגם רוב וגם מיעוט באים בטענת פיקול"ג או בטענת מצוה?

בעניין זה יש לעיין בשו"ע (ח"מ סי' קס"ג סעי' א') שם נפסק:

כופין בני העיר, אפילו מיעוט כופין את המרובין, לעשות חומה, דלתיים ובריח לעיר, ולבנות להם בית הכנסת.

והטעם לכך שבהלכה זו המיעוט כופה את הרוב, אע"פ שבדרך כלל הדין הוא: "אחרי רבים להטות", הוא משום שרוב המתנגד למצוה אינו רוב, כי "קשר רשעים אינו מן המניין". וכשם שהרוב אינו יכול להתנגד למצוות בניית בית כנסת; ואדרבה, הוא עצמו חייב בבנייתו, כך אין הרוב רשאי להתנגד לבניית חומה, דלתיים ובריח, אדרבה הוא עצמו מצווה על כך משום "וחי בהם".

אלא שיש לחלק ולומר, שבענין בניית חומה דלתיים ובריח הרוב מודה עקרונית למיעוט שיש צורך בבניית החומה, אלא שהוא אינו רוצה להוציא הוצאות עבודה. עדיף לו להשקיע את כספו בדברים אחרים, ולסמוך על הנס. לכן המיעוט כופה את הרוב. ועוד, הרוב אינו טוען שבניית החומה תסכן את חייו. אך בנידון דידן שגם הרוב טוען בשם סכנת נפשות, לדעתו, אין המיעוט כופה את הרוב.

אך מסתבר שגם הרוב לא יכול לכפות את המיעוט, במקרה כזה שהמיעוט חושש לסכנת נפשות וביטול מצוה לדעתו, וא"כ לא תהיה הכרעה בדבר. האם נצדיק במקרה כזה אנרכיה? והרי זה ברור, שאם תשרור אנרכיה, התוצאה תהיה ש"גם לי גם לך לא יהיה": לא יתקיימו, לא מדינה, לא רוב ולא מיעוט, וגם לא יישובה של ארץ ישראל!

לכן מסתבר שהרוב, מכיון שהכוח אתו, רשאי לדעתו לכפות את המיעוט; והמיעוט - אע"פ שבדרך כלל חייב לבטל את דעתו מפני הרוב (עיי' תוס' ב"ק כ"ז ע"א ד"ה קמ"ל; ובקונטרס הספקות כלל ו' סי' ב' בשם "גט פשוט". ועי' סנהדרין ל' ע"א: "לשלומי איהו מנתא בהדיהו", ובצ"פ שם. ור"ל שאמנם אין המיעוט חייב לחזור בו מדעתו, וכמו שכתב קונטרס הספיקות, ולא כהגט פשוט, אך מאידך גיסא אין המיעוט יכול לעמוד על דעתו,

אלא עליו לקבל את הערעת הרוב למעשה) - כאן, כשלדעתו החלטת הרוב מסכנת את חייו ומבטלת את מצוותיו, אינו חייב לבטל את דעתו מפני הרוב. אך גם להתנגד בכוח אינו רשאי, כי הרוב, שהכוח עמו, יוצא מנקודת הנחה שהצדק עמו, והוא רשאי לדעתו לכפות את רצונו על המיעוט, וכמו שדרשו חז"ל על הפסוק "שופטים ושוטרים תתן לך" (דברים ט"ז ח), השוטרים - הרודין את העם במקל וברצועה (עי' רש"י שם). מצא איפוא שהמיעוט לא חייב לבצע בעצמו את החלטת הרוב, אך גם אינו רשאי להתנגד לה בכוח, אלא להתנגד באופן פסיבי בלבד.

והנה, השוטרים והחיילים, שבסמכותם גם להכות, אינם עוברים בהכאה זו על "לא יוסיף", שהרי עושים זאת ברשות, כרב שמכה את תלמידו, אדון את עבדו, ואב את בנו. ואע"פ ששליח ב"ד שהוסיף רצועה אחת, בגלל טעותו של הדיין, ומת - גולה (ב"ק ל"ב ע"ב), וע"כ משום שלא דנים לפי דעתו אלא לפי דעתנו, וא"כ גם שוטר המכה עפ"י הרוב, אם הרוב טועה, עובר ב"לא יוסיף"? ויש לומר דלא דמי. שם שליח ביה"ד היה צריך לשים לב למספר ולא ללכת אחרי הדיין כסומא בארובה, מפני שדבר זה מסור לכל ובזאת מיושבת קושיית הקצות, סי' שמ"ח ס"ק ד' בסופו, ע"ש), מה שאין כן בבעיה כמו שלנו, שהדעות חלוקות, ואין לדרוש משוטר וחיל שישקלו שיקול דעת מאליהם, ואין להם אלא הפקודה שניתנה להם, ולכן אינם עוברים ב"לא יוסיף". (אמנם חייל החולק בהכרה על נותני הפקודה יהיה אולי צריך להימנע מלבצע אותה, ועיין מה שכתבנו לקמן סי' ה'; ואכמ"ל בענין עקרוני זה).

ולפי זה המוכים, אם יחזירו מכה למכיהם, יעברו ב"לא יוסיף", כי להם אין סמכות לכפות את דעתם על הרוב. ואע"פ שמצינו שמוכה שהחזיר מכה אחת אפיים למכהו פטור, כי חס לבבו ואינו נתפס על צערו (יש"ש ב"ק פ"ג סי' כ"ו, פ"ח סי' מ"ב), ולשם הגנה על עצמו ממכות נוספות מותר לו להכות אפילו לכתחילה (רא"ש ב"ק ס"ג סי' א'); כאן, מכיון שלמכה יש סמכות להכות, ואינו עובר על "לא יוסיף", ממילא למוכה אין רשות להתגונן או להגיב, ואם חושש שמא לא יוכל לעמוד בייצרו עליו להתפנות מרצונו ולא להכניס את עצמו לאונס.

המסקנה המתבקשת איפוא היא, שתושבים הסבורים שאסור להם לנטוש את נחלתם אינם חייבים לבצע בעצמם את החלטת הרוב, ומותר להם להתנגד התנגדות פסיבית בלבד. אך אסור להם להתנגד בכוח ולהכניס את עצמם למצב בו יאלצו להגיב בכוח. אך מאידך גיסא אין הם חייבים, ולדעתם, אפילו אין הם רשאים, לעזוב את המקום אלא כשיאלצו אותם לכך. ודוגמא לכך יש להביא ממצוות סוכה. שאם ירדו גשמים פטור מן הסוכה, אך אין אדם עוזב את סוכתו כשהחזאי רק מודיע שיתכנו גשמים, וכן אינו עוזב כשהשמים מתקדרים בעבים, ואפילו לא כשמתחיל הגשם לטפטף, אלא רק כשתסרח המקפה. וגם אז אינו מבעט בסוכתו אלא יוצא כעבד נכנע שמזג כוס לרבו ושפך לו קיתון על פניו (עי' א"ח סי' תרל"ט סעי' ז', עפ"י סוכה כ"ח ע"ב).

והנה בשנת תשנ"ד התעוררה שוב השאלה בדבר צורת ההתנגדות לפינוי אפשרי מיישובים ביהודה ושומרון לאחר הסכם אוסלו. ויש שרצו לדמות זאת לפרשת ימית בשנת תשמ"ב. אך יש להבחין הבחנה יסודית בין המקרים:

- א. בשנת תשנ"ד הממשלה לא נשענה על רוב יהודי. רוב העם התנגד להחלטה אפשרית על פינוי.
- ב. אנשי הצבא טענו שפינוי יישובים יהודים יסכן את המדינה.
- ג. הרקע הרוחני למחשבה על פינוי היה ניכור נורא לתורת ישראל, ארץ ישראל ועם ישראל, כשחלק ממצדדי המסיגה מדבר על מדינת ישראל כמדינה השייכת לכל אזרחיה, כולל לא יהודים, ולא כמדינתו של העם היהודי.

אעפ"כ יש להימנע מכל שימוש אלימות, וההתנגדות, אם יהיה בה צורך, חייבת להיות פסיבית.

הרחמן הוא יקים לנו את סוכת דוד הנופלת. ונזכה לראות בשלם סיכו ומעונתו בציון.